

РЕЛІКВІЯ РОДУ БЕЗБОРОДКІВ

Бувають хранителі від Бога, яким згори ніби надсилаються сигнали – зверни увагу саме на ту річ, подумай, зараз чи пізніше треба розпочинати її ретельне вивчення. А, може, хай вона трохи “відстоїться”, доки якась ідея прийде тобі звідти, звідки ти її не чекаєш. Таким хранителем була Олена Волковинська, яка якимось незрозумілим чином “відчувала” експонати, могла безпомилково їх продатувати навіть за відсутності відповідних клейм. Серед великої групи її збереження виявилось чимало унікальних речей, але, на жаль, без “історії”, тобто місця походження, приналежності конкретній особі, хоча зрозуміло, що протягом кількох століть вони неодноразово міняли власників і місця перебування. Так досить довго чекав “свого часу” і дуже своєрідний за формою і призначенням срібний експонат, з написом, завдяки якому було зрозуміло, до якої особи має він стосунок. Здивував навіть досить ретельний запис у інвентарній книзі, в якому є і опис предмету, і, що дуже важливо, відомості про його походження. Експонат було сфотографовано, робота по його вивченню розпочалася, але передчасна смерть Олени Анатоліївни не дозволила її завершити. Завершують інші, котрі з любов’ю і повагою ставилися до своєї вчительки, наставниці, просто чарівної жінки – Леночки Волковинської...

Мова йде про футляр у формі серця (ДМ-7117) розмірами 102×94×32 мм, вагою 316,9 г. Його зроблено з двох пластин, з’єднаних по контуру широкою стрічкою. Таким чином предмету надано об’єм. Окрім того, вгорі на ньому є отвір з кришкою на шарнірі, що закривається за допомогою гачка та петлі. До кришки припаяне кільце невеликого діаметру, в який вставлене кільце більшого діаметру, що призначалося для підвішування предмету. На кришці поставлені і клейма: двічі клеймо “12” – каратна проба срібла, яка відповідає сучасній “750” (згідно з метричною системою). Відомо, що таку пробу ставили на срібних предметах, які виготовляли саме на території Польщі та України, протягом всього XVIII ст. На початку XIX ст. в Україні була введена російська золотникова система проби срібла, і самою поширеною стає “84”. Стосовно Польщі, то на тій її території, що входила до складу Російської імперії, каратною пробю користувалися ще до 1852 р. Це ретельне пояснення щодо

цієї проби, звісно, пов'язане з встановленням можливого місця виготовлення експоната. Стосовно ж дати, то можна з впевненістю стверджувати – не пізніше 1814 р., згідно з написом, який є з боків на футлярі. З лицьового боку (звісно, він має форму серця) вигравірувано зображення восьмиконечного хреста та текст прописними літерами “Въ Память фамилии Сердце Графа Андрея Иллича Безбородка” (рис. 1). На звороті – тільки напис: “Умръю июня 22 го дня 1814 го года Герцогства Варшавскаго въ Мѣстечкѣ Заркихъ” (рис. 2). Таким чином, згідно з цим написом, футляр має стосунок до одного з представників роду Безбородьків¹.

Рис. 1. Футляр у формі серця. Лицьовий бік. Рис. 2. Футляр у формі серця. Зворотний бік.

Цікаву інформацію про експонат дає запис в інвентарній книзі: “Медальйон-серце срібний позолочений, з кришечкою, що прикріплена шарніром. На кришечці вушко з кільцем та заціпка з гачком”. Потім ретельно наводиться зазначений вище напис навіть з начерканим хрестом. Далі пишеться “На кришечці клеймо “11” 12”. Всередині порожньо великі сліди окису. Рештки серця, що збереглося всередині медальйона передано Ін-ту ім. Богомольця. Далі є запис про те, звідки надійшов предмет: “Від Чернігівського обл. МВС. 1951 р. Через наукового робітника Музею т. Червинкіної Н.І. Здобуто у склепі фамілії Безбородків. Склеп розібрано 1951 р.”.

Таким чином, у футлярі дійсно були залишки органічної речовини (серця), про що свідчать численні зелені плями, які

лишилися до цього часу, адже експонат не реставрували жодного разу. Є незначні пошкодження і зовні: темні плями патини, глибокі подряпини, місцями стерта позолота (рис. 3).

Залишки серця, імовірно, зберігалися на кафедрі анатомії Медичного інституту, а сам предмет було передано в Київський державний історичний музей, звідки він і надійшов до МІКУ. На жаль, інші конкретні документи стосовно серця та експонату знайти не вдалося в жодному архіві м. Києва та Чернігова.

Хто ж такий Андрій Іллєч

Безбородько? Майже всім відомо його прізвище. Старовинний рід Безбородько має українське походження. Вважається, його "розпочинає" Яків Безбородько, значковий товариш Березанської сотні Переяславського полку (1724–1730 р.)². Один з його синів – генеральний суддя Андрій Якович мав двох синів – Олександра та Іллю. Перший з них – Олександр Безбородько (1747–1799) – впливова особа при дворі імператриці Катерини II, який

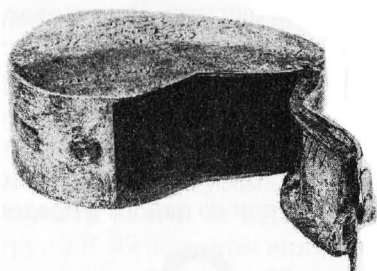

Рис. 3. Футляр у відкритому вигляді.

Рис. 4. Портрет А.І. Безбородька кисті французького художника Роберта Лефевра. 1804 р.

отримав титул світлішого князя Російської імперії та чин канцлера³. Всі його багатства після його смерті за відсутності нащадків перейшли до молодшого брата – Іллі Андрійовича (1756–1815), дійсного таємного радника, який зробив блискучу воєнну кар'єру. Але основна заслуга цього представника знаменитого роду – заснування в пам'ять покійного брата у м. Ніжині Гімназії вищих наук (відкрита у 1820 р.)⁴, для потреби якої він віддав свій будинок та сад. Згідно з уставом, цей учбовий заклад прирівнювався до університету. Зараз це державний педагогічний університет ім. Гоголя.

Саме його сином (було у нього ще й дві дочки) є Андрій Ілліч Безбородько (1783–1814), залишки серця якого були покладені у срібний футляр (рис. 4). Він був останнім представником роду за чоловічою лінією, але, на жаль, помер у молодому віці. Про його життєвий шлях відомо небагато. Дійсний камергер і граф Андрій Безбородько⁵ брав участь у поході антифранцузької коаліції європейських держав, командував I Полтавським регулярним військово-козацьким полком. Військові дії закінчилися весною 1814 р., а влітку цього ж року він по дорозі на батьківщину помер від ран у невеличкому польському містечку Жарки (сучасне Сілезьке воєводство). На відміну від батька та дядька, яких було поховано в Александро-Невській лаврі в Петербурзі, Андрія Безбородька поховали на Чернігівщині і, як виявилось, саме в Домницькому монастирі, заснованому гетьманом Іваном Мазепою у 1696 р. на місці явлення ікони Богородиці (рис. 5). Це всталося не випадково, адже відомо, що монастирем опікувалися ще генеральний суддя Андрій Якович, потім його син і батько Андрія – Ілля Андрійович Безбородько зі своєю дружиною Анною Іванівною. Останні надали кошти на відновлення монастиря, на будівництво для нього нових споруд, на виготовлення коштовного окладу для чудотворної ікони Домницької Богоматері⁶.

Рис. 5. Домницький монастир
(сучасний вигляд).

Однак залишалося незрозумілим, з якого розібраного у 1951 р. склепу походить цей предмет. Після вивчення фактів з життя родини Безбородьків, а також ознайомлення з різноманітними джерелами, стало відомо що на задній стінці храму Різдва Богородиці – головного храму монастиря – знаходилася мармурова дошка з написом “Действительный камергер и кавалер граф Андрей Ильич Безбородко родился в 1783 г. декабря 5 д. Находясь за границей в войне с французами и командуя I Полтавским регулярным конно-козацьким полком, скончался в местечке Зарких герцогства Варшавского 1814 г. 22 июня, перевезен и погребен здесь того же года ноября 10 д.”⁷.

Краєзнавець, журналіст та письменник Іван Корбач, вивчаючи історію Домницького монастиря, описує такий випадок: у 50-х рр. ХХ ст. храми монастиря вирішили перебудувати під госпіталь для інвалідів. Під час будівельних робіт випадково натрапили на могилу під чавунною плитою, де у зруйнованій дубовій домовині серед останків знайшли, як його називає автор “золотий” медальйон у вигляді серця, наповнений вином. Знахідку ніби-то передали в КДБ і, як вважали очевидці, вона щезла назавжди⁸. Проте виявилось, що предмет зберігся до цього часу і знаходиться в фондах Музею історичних коштовностей України. Це нагадує детективну історію зі щасливим кінцем, але не до кінця з’ясованими обставинами мандрівки самого предмету та його наповнення (фрагмента серця).

Звісно, навряд чи буде така можливість з’ясувати, кому належала ідея поховати зберегти серце окремо від тіла в спеціальному срібному футлярі, хто безпосередньо його туди поклав, здійснивши бальзамування. Але причина цієї акції зрозуміла – Андрій Безбородько був останнім представником чоловічої статі в цій родині.

На той час церква не забороняла анатомувати тіла і тим паче бальзамувати знатних осіб. Річ у тім, що прощальна процесія з небіжчиком продовжувалася тривалий час (в залежності від титулу персони), і померлого готували до неї так ретельно, як дозволяли наукові досягнення в медицині. В тогочасній Росії найкращим бальзамувальником був Ілля Васильович Буяльський⁹, родом з Чернігівської губернії (с. Вороб’ївка розташоване недалеко від родового гнізда Безбородьків – Стольного). Відомо, що Буяльський бальзамував членів імператорського двору, представників аристократії, у тому числі графа Безбородька – Іллю Андрійовича та його дружину¹⁰. Можна припустити, що він бальзамував і тіло Андрія Безбородька, яке, вірогідно, спочатку привезли до Петербурга, де практикував Буяльський. Але попередньо, одразу після смерті тіло покійного, мабуть, анатомував полковий лікар, зважаючи на те, що був літній сезон, і його треба було перевезти на батьківщину. Ми бачимо, що між датою смерті – 22 червня та датою поховання – 10 листопада досить великий проміжок часу.

Стосовно серця, яке було покладене окремо в срібний футляр, наповнений вином, то, порадившись з сучасним вченим в галузі анатомії – доктором медичних наук, професором

Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця Черкасовим Віктором Гавриловичем, ми припускаємо, що попередньо цей орган було препаровано та висушено.

В історії є чимало прикладів поховання серця окремо від тіла. Одним з найвідоміших фактів такої традиції є історія з серцем великого польського композитора Фредеріка Шопена (1810–1849)¹¹. Відомо, що за останнім бажанням останнього, сестра Людвіка забрала серце брата в Варшаву з Парижа (там він помер). Серце привезли у кришталевій посудині зі спиртом, яку потім помістили в гарну скриньку з чорного дерева, на котрому біліло срібне серце з датою народження та смерті Шопена. Цю герметично закриту скриньку поклали в дубову шкатулку великого розміру, котру опечатали і після цього опустили у підземелля костелу Святого Хреста у Варшаві, і лише через 30 років по смерті композитора (1 травня 1879 р.) урна з його серцем була замурована безпосередньо в костелі. Цікавий факт: в тому же костелі під підлогою було вмуроване ще одне серце – якоїсь пані Гофман.

Звісно, знайти аналогії нашому експонату дуже важко. Зрозуміло, що ідея зробити футляр зі срібла саме у формі серця належала членам родини, і таку річ, котра і не вирізняється якимись особливими художніми якостями, все одно можна вважати рідкісною. Виготовлена вона, вірогідно, була польським майстром, котрий не поставив на ній свого клейма.

І лише дуже віддаленою і за часом, і за стилем виконання можна вважати золотий релікварій з серцем герцогині британської, французької королеви Анни, жінки Людовіка XII, котра померла у 1514 р. Її поховали в усипальниці базиліки Сен-Дені, традиційному місці поховань королів та королев Франції. Але серце Анни за її власним заповітом було привезене в Нант в золотому, прикрашеному емаллю овальному релікварії. А 19 березня 1514 р. його розмістили у кармелітському склепі поряд з могилою її батьків. Потім його було перенесено в нантський собор святого Петра. Стосовно самого предмету – золотого релікварія, то він овальний за формою і трохи нагадує серце (рис. 6). Його прикрашено емаллю та увінчано короною з лілей та конюшини. На предметі є й віршовані написи, присвячені королеві. Автором золотого витвору є придворний ювелір з Блуа, за малюнком Жана Перреала. Цікава подальша доля цього предмету та його наповнення. Згідно з наказом Конвенту, у 1792 р.

посудину з серцем викопали, серце викинули, а релікварій був конфіскований разом з церковним майном, його передали на переплавку на монетний двір. На щастя, предмет вдалося врятувати, перевезти до Парижа та зберегти в Національній бібліотеці, а в 1819 р. після реставрації повернути в Нант. Так посудина, в якій колись з знаходилося серце правительки Британії, покровительці мистецтв та музики, французької королеви Анни, кочувала по різних музеях, доки з 1896 р. назавжди залишилася у музеї Добре.¹²

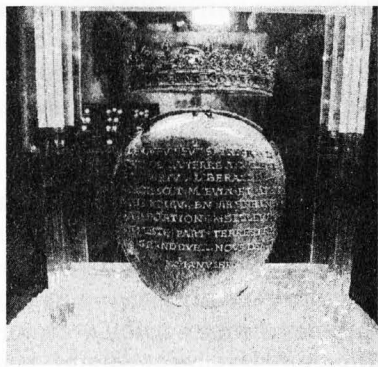

Рис. 6. Золотий релікварій французької королеви Анни. 1514 р.

Дякуючи долі, зі срібним контейнером, що містив серце Андрія Безбородька, сталася зовсім інша історія: срібна річ зберігається в МІКУ, а залишки серця, можливо, ще й досі на кафедрі анатомії Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця.

Цікава і подальша історія роду Безбородьків. Незважаючи на те, що останній представник чоловічої статі Андрій Безбородько помер, у книзі родоводу з'явився запис про те, що за вірну службу царю та батьківщині, та з поваги до благородного роду Безбородька, за наказом Імператора Олександра I, прізвище Безбородько перейшло до старшого в роду графів Кушелевих. Ним став первісток, народжений у шлюбі Любові Іллівни Безбородько з графом Григорієм Григоровичем Кушелевим – Олександр Григорович Кушелев. З 1816 р. він отримав право зватися Кушелевим-Безбородько¹³.

Не можна стверджувати, що дослідження історії срібного футляру з серцем Андрія Безбородька повністю закінчене. Є така надія, що може знайдуться конкретні документи, пов'язані з розібранням склепу Домницького монастиря, будівлі якого зараз недоступні, оскільки, на жаль, в них розміщено в'язницю.

Примітки:

¹ Брокгаузь Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь – СПб., 1980. – Т. I. – С. 269.

- ² Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т. 1–2. – С. 41–46.
- ³ Там само.
- ⁴ Российская родословная книга / Изд. князь Петр Долгорукий. – СПб., 1855. – Ч. 2. – С. 176–177.
- ⁵ Модзалевский В.Л. Указ. соч. – С. 45.
- ⁶ Православные русские обители. – СПб. – С. 526–527.
- ⁷ Мужские монастыри. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Кн. 3. – С. 235.
- ⁸ Корбач И. Домницкий монастырь. – <http://www.gorod.cn.ua/print/city887.html>.
- ⁹ Тикотин М.А. П.А. Загорский и первая анатомическая школа. – М., 1950 – С. 167.
- ¹⁰ Чистович Я.А. Библиографический очерк. Илья Васильевич Буяльский // Русская старина. – СПб., 1876. – С. 602–603.
- ¹¹ Krzysztof Bilica. Ktokolwiek by wiedzil... // Ruch muzyczny. – Warszawa, 2008. – № 17/18.
- ¹² Анна Бретонская. – <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- ¹³ Высочайшие повеления и указы Санкт-Петербургским военным губернаторам // Русская старина, СПб., 1872. – С. 250.